

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

KAFEDRA: «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi»

FƏNN: «Hüquq nəzəriyyəsi-2»

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU № 11. « HÜQUQ DÜŞÜNCƏSİ VƏ HÜQUQ MƏDƏNİYYƏTİ»

B A K I - 2015

MÖVZU: HÜQUQ MƏDƏNİYYƏTİ.**P L A N:****Giriş**

1. Hüquq düşüncəsinin anlayışı, strukturu və növləri.
2. Hüquq mədəniyyətinin anlayışı və növləri.
3. Hüquqi tərbiyə.

Nəticə**ƏDƏBİYYAT:**

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2002.
2. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. 01.09.2000-ci il.
4. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Dərslik. Polis Akademiyası. Bakı, 2007.
5. **Xropanyuk**. «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 2007.
6. **Lazerev**. «Ümum dövlət və hüquq nəzəriyyəsi». Bakı, 2006.
7. **Aqşin Quliyev**. Hüquq ensiklopediyası.
8. 100 suala 100 cavab. Metodik vəsait.
9. **Piqolkin** «Podqotovka proektov normativnom akt».

1. Hüquq düşüncəsinin anlayışı, strukturu və növləri.

Hüquq sosial hadisədir. Bundan irəli gələrək o da digər sosial hadisələr kimi insanların ona münasibətini tələb edir. İnsanların hüquqa münasibəti müsbət və mənfi ola bilər. Bu münasibətin müsbət olması insanların hüququn zəruriliyini dərk etməsi, ona qiymət verməsində ifadə olunur. Hüquqa belə münasibət adətən sivil, yüksək inkişaf etmiş dövlətlərdə olur. Hüquqa münasibət mənfi olduqda insanlar onun lazımsız, faydasız olduğunu düşünürlər. Bu çox vaxt zəif inkişaf etmiş dövlətlərdə, hansılarda ki, hüquq faktiki olaraq dövlət tərəfindən təmin olunmur və ya antidemokratik, insan hüquq və azadlıqlarını pozan hüquq sistemində malik olan dövlətlərdə müşahidə olunur. İnsanlar keçmiş hüquqa, müasir dövrün hüququna və gələcəkdə hüququ hansı formada görmək istəmələrinə münasibət bəsləyirlər. Bu münasibətlər bir tərəfdən ideya və təsəvvürlərdə, digər tərəfdən isə emosiya: əhvali-ruhiyyə, vərdiş və hisslərdə ifadə olunur. Cəmiyyətdə hüquqa və ya hüquqi hadisəyə bu və ya digər münasibət bir insana, bir qrup insana və ya bütün insan cəmiyyətinə xas ola bilər.

Hüququ obyektiv reallıq kimi tanısaq, onda hüquqa insanların subyektiv reaksiyasını, hüquq düşüncəsini də tanımaq lazımdır. Hüquq düşüncəsi hüquqla ayrılmaz əlaqədədir. Bu da onunla izah olunur ki, hüquq şüura və iradəyə malik olan insanların münasibətinin tənzimləyicisidir. Hüquqyaratma prosesi insanların şüurlu fəaliyyətidir, hüquq bu fəaliyyətin nəticəsidir. Aydın görünür ki, hüququn tətbiq edilməsi prosesi adətən insanların şüurlu və iradəvi fəaliyyətidir.

Hüquqyaratma fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasında Milli Məclis həyata keçirir. Milli Məclisin deputatları hüquqyaratma fəaliyyətində, eləcə də ayrı-ayrı insanlar hüququn realizə edilməsində hüquq düşüncəsini rəhbər tuturlar. Hüquq düşüncəsi insanların qüvvədə olan və ya arzulanılan hüquqa münasibətini ifadə adən təsəvvürlər, emosiyalar sistemidir.

Hüquq və hüquq düşüncəsi daim qarşılıqlı əlaqədə olub, bir-birinə təsir göstərir. Bu baxımdan hüquq düşüncəsinin hüquqa çox böyük təsiri vardır.

Hüquq düşüncəsinin bu təsiri iki istiqamətdə: a) hüquqyaratma və b) hüququn realizə edilməsi istiqamətində olur.

Hüquq ədəbiyyatında qeyd olunduğu kimi, hüquq düşüncəsi hüququn bilavasitə mənbəyidir, çünki hüququn yaranmasının əsası hüquqi ideyaların, görüşlərin hüquq normalarına çevrilməsi prosesidir. Həqiqətən də hüquqa münasibət sadəcə münasibət deyil, öçündə yeni normaların müəyyən edilməsi və yaxud obyektiv gerçəkliyin tələblərinə uyğun gəlməyən köhnəlmiş normaların ləğv olunmasına dair hüquqi tələbləri əks etdirir. Beləliklə, hüquq düşüncəsi qanunun yaradılması üçün ilkin şərt olmaqla hüquqyaratmanın motivini təşkil edir.

Hüquq düşüncəsi, qeyd olunduğu kimi, hüquqa onun realizəsi prosesində də təsir edir. Müasir cəmiyyətdə insanların böyük əksəriyyəti qanunlara könüllü əməl edir və onları icra edirlər ki, bu da bir tərəfdən insanların yüksək hüquq mədəniyyətindən, digər tərəfdən isə qanunların onların hüquqi görüşlərinə uyğun olmasından irəli gəlir. Deməli, qanunların təmin edilməsi dərəcəsi, onların dönmədən həyata keçirilməsi insanların hüquq düşüncəsinin yetkinliyi dərəcəsindən asılıdır. Hüquq düşüncəsi inzibati və məhkəmə-istintaq orqanlarının hüququn tətbiqi fəaliyyətində də mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 145-ci maddəsində müəyyən edilir ki, təhqiqatçı, müstəntiq, hakim və ya andlı iclasçılar qanunu və vicdanını rəhbər tutaraq sübutların məcmusunun hərtərəfli, tam və obyektiv baxılmasına əsaslanmaqla öç daxili inamına görə sübutları qiymətləndirirlər.

Praktiki işçilər hüquq düşüncəsini məhz qanunun tələbləri dairəsində rəhbər tutmalıdır. Bu hal hüquq düşüncəsi ilə qanunçuluğun qarşılıqlı əlaqəsini göstərir. Qanunu düzgün başa düşmək və onu bilmək qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Digər tərəfdən isə qanunçuluq hüququn düzgün qiymətləndirilməsinin əsasını təşkil edir, hüquq düşüncəsinin həddini müəyyən edir, hüququn təkmilləşdirilməsi və təmin edilməsi sahəsində öç funksiyalarının tam həyata keçirilməsinə kömək edir. Hüquq və hüquq düşüncəsi arasındakı əlaqə, qeyd olunduğu kimi, birtərəfli deyil və təkcə hüquq düşüncəsinin hüquqa təsir göstərməsi ilə məhdudlaşmır. Hüquq da öç növbəsində hüquq düşüncəsinə təsir edir. Bu, hər şeydən əvvəl onda təzahür edir ki, hüquq olmadan hüquq düşüncəsi ola bilməz. Digər tərəfdən hüquq düşüncəsi hüququn təsiri ilə həm hüquqyaratma, həm də onun

həyata keçirilməsi prosesində formalaşır.

Hüquq düşüncəsi adətən “təmiz” şəkildə olmur, çox vaxt o reallığın idrakının, digər forma və növləri ilə qarışır. İnsanlar hüququ və hüquq hadisələrini mənəviyyat kateqoriyası nöqtəyi nəzərindən qiymətləndirirlər.

Hüquq düşüncəsi fəlsəfi kateqoriyalarla, dini doktrinalarla sıx əlaqədədir. Bəzi alimlər deyirlər ki, hüquq normalarının mütləq olması, məcburiliyi insanın şüurunda yaşayır və buna görə də hüquq psixoloji hadisədir. /Petrocitski/. Digərləri hüquqa ictimai münasibətlərin sinfi nizamlayıcısı kimi qiymət verirlər. Bir sıra alimlər də hüququ insanların təbii hüquqlarının qorantı kimi qeyd edirlər. Rus hüquqşünası İlyin hüquq düşüncəsini dövlətə, hüquqa və ictimai həyatın təşkilinə dair nəzəriyyələr olduğunu qeyd edir. Məsələn: dövlətin monarxiya və ya respublika formasında olması xalqın hüquq düşüncəsindən asılıdır, yəni xalq dövlətin hansı formada, respublika və ya monarxiya formasında olmasını özü müəyyən edir. O deyir ki, hüquq düşüncəsi olmasa insanların həyatında özbaşınalıq, cəmiyyətdə anarxiya olar.

Hüquq düşüncəsinin ictimai həyata təsiri çox böyükdür. Bu hüquq düşüncəsinin hüquqi nizamasalma mexanizminə, ictimai həyata təsir vasitəsi kimi daxil edilməsində izah olunur. Hüquq düşüncəsi həm hüquqyaratma mərhələsində, həm də hüququn realizəsi mərhələsində əhəmiyyət kəsb edir. Hüquq düşüncəsi bu və ya digər dərəcədə hüquqi nizamasalma mexanizminin bütün elementlərində - hüquq normalarında, hüquq münasibətlərində, hüquqtətbiqetmə aktlarında iştirak edir. Hüquq tətbiqetmə mərhələsində, qanuni hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsi prosesində hüquq düşüncəsi daha böyük rol oynayır. İnsan həyatı göstərir ki, şüur, iradə, düşüncə insanların davranışını idarə edir, onun həyat fəaliyyətinin bütün sahələrindəki hərəkət və əməllərini nizamlayır.

İnsanın cəmiyyətdə davranışın necə olacağı (ictimaiyyət üçün faydalı, faydasız və ya təhlükəli və s.) onun hüquq düşüncəsinin məzmunundan, səviyyəsindən, keyfiyyətindən asılıdır.

Hüquq düşüncəsinin struktur hissələrinə nəzər yetirək. Həyatda bir hadisə bütöv şəkildə, vahid kimi meydana gəlir, lakin onun insanın və cəmiyyətin həyatında rolunu yaxşı dərk etmək üçün biz onu struktur hissələrə bölürük. Hüquq düşüncəsinin

tərkibinə hüquqi ideologiya və hüquqi psixologiya daxildir.

Hüquqi ideologiya özündə cəmiyyətdəki hüquqi hadisələr haqqında təsəvvür və fikirləri birləşdirir. Bu təsəvvürlərin səviyyəsi və keyfiyyət göstəriciləri müxtəlif ola bilər. Hüquqi ideologiyaya kənd ağsaqqalının hüquq haqqında fikirlərindən tutmuş Hegelin "Hüquq fəlsəfəsi" kitabı da daxildir. Hüquq düşüncəsinin ictimai həyatda rolu kifayət qədər aydındır: hüquq doktrinaları, hüquq nəzəriyyələri əsasında hüquqyaratma həyata keçirilir. Hüquqi ideologiya ictimai həyatın hüquqi hadisələrini nəzəri formada əks etdirən görüş və təsəvvürlər sistemidir.

Hüquqi ideologiyada əsas yeri hüquq elmi tutur. Hüquq elmi cəmiyyətin hüquqi həyatının inkişaf strategiyasını müəyyən edir, müasir hüquqi vəziyyətin analizini aparır.

Hüquq nəzəriyyəsinin əsasının qoyulması, hüququn həyatda vacibliyinin dərk edilməsi hüquq təhsilinin zəruri elementlərindəndir.

Hüquqi psixologiya hüquq düşüncəsinin emosional struktur elementidir. Hüquqi psixologiya hüquq düşüncəsinin elə bir hissəsidir ki, burada düşüncə kütləvi xarakter daşıyır və insanların onları əhatə edən bütün normalara olan münasibətidir. Hüquqi psixologiya — hüquqa, qanunçuluğa, cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən təsisatlar sistemində müxtəlif sosial qrupların, peşə kollektivlərinin, ayrı-ayrı fərdlərin münasibəti ifadə olunan hisslərin, vərdişlərin, əhval-ruhiyyənin, ənənələrin məcmusudur.

Emosiyalar hüquq düşüncəsinin tərkib elementidir və insanlar hüquqi nizamasalma sahəsində yalnız rəşional düşüncəni rəhbər tutmalı deyillər. Hissi təzahür hüquqi davranışın təyinatı və xarakterinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Hissi təzahürə nəzər yetirməsək insanın təbiətdəki davranışını başa düşə bilmərik.

İnsanların qanun və digər normativ hüquqi aktlara münasibətinin analizi, hüquq düşüncəsinin digər elementlərini də üzə çıxarmağa imkan verir. Onlar aşağıdakılardır:

I. **İnformasiya.** Bu, qanun haqqında düşüncədə bu və ya digər həcmdə məlumatın olmasıdır. İnformasiya müxtəlif səviyyədə ola bilər: cüzi və hərtərəfli. İnformasiya elementi hüquq düşüncəsinin

mütləq struktur hissəsidir, ona görə ki,⁷ qanun haqqında informasiya olmasa, ona münasibət də olmaz.

II. Qiymətverici münasibət. Normativ akt haqqında informasiya aldıqda, insan ona hansısa münasibət bəsləyir, ona qiymət verir. Hüquq düşüncəsinin tərkibinə dörd növ qiymətverici münasibət daxildir:

- hüquq və qanunvericiliyə;
- ətrafdakıların hüquqi davranışı və fəaliyyət obyektlərinə (cinayətkarlıq, cinayətlər və s.);
- hüquq mühafizə orqanlarına (prokurorluq, məhkəmə və s.) və onların fəaliyyətinə;
- özənin hüquqi davranışına.

Bu element əsasında insanın hüquqi sferadakı davranışı formalaşır.

III. İradəvi element. İnformasiya və qiymətverici elementlər əsasında yaranır. Qanun haqqında məlumat aldıqda və ona qiymət verdikdə insan qanunla müəyyən edilən şəraitdə nə edəcəyini qərara alır. İnsan onun qarşısında duran məsələnin realizəsini qanuni istifadə edir, yəni ya qanuna ciddi riayət edəcəyini, ya da onun maraqlarına daha uyğun başqa hüquqi aktı axtarmağı qərara alır. Bütün bu hadisələr iradəvi elementə daxildir.

Sadələn bu elementlər hüquq düşüncəsini təşkil edir və insanların hüquqi hazırlığına xidmət edir.

Hüquq düşüncəsinin nə olduğunu dərk etmək üçün onun rəngarəngliyinə baxmaq məqsədəuyğundur. Hüquq düşüncəsi müxtəlif əsaslara görə təsnif edilir. İlk növbədə hüquq düşüncəsi hüquq və hüquqi hadisələrin dərk edilməsi səviyyəsindən asılı olaraq adi, peşəkar və elmi hüquq düşüncəsinə bölünür.

Adi hüquq düşüncəsi cəmiyyətin üzvlərinin böyük hissəsinə xasdır. Bu düşüncə konkret həyat şəraitinin, insanın həyat təcrübəsinin təsiri altında formalaşır. İnsanlar bu və ya digər formada hüquqi məlumatlara rastlaşırlar: kütləvi informasiya vasitələrindən hansısa məlumatı alırlar, dövlət orqanlarının hüquqi fəaliyyətini müşahidə edirlər. Belə düşüncəli insanlara hüququn ümumi prinsiplərini bilmək xasdır, burada hüquqi təsəvvürlər mənəvi təsəvvürlərlə qarışır.

Elmi hüquq düşüncəsi adi hüquq düşüncəsindən fərqli olaraq, geniş və dərin biliklər əsasında formalaşır. Məhz elmi hüquq düşüncəsi hüquqyaratmanın bilavasitə mənbəyi kimi çıxış edərək, hüquqi təcrübənin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir.

Peşəkar hüquq düşüncəsi xüsusi hazırlıq /məsələn, hüquq təhsil ocaqlarında alınan təhsil/ və təcrübə hüquq fəaliyyəti prosesində formalaşır. Bu hüquqşünasların hüquq düşüncəsidir və bunlar nəzəri hüquq düşüncələridir. Ona ideoloji səviyyə kimi ifadə daha uyğun gəlir. Hüquqşünaslar əənəvi olaraq ideoloji təbəqənin nümayəndələrinə daxildirlər. Bu nümayəndələr qüvvədə olan qanunvericilik haqqında ixtisaslaşdırılmış, detallaşdırılmış biliklərə, hüququ tətbiq etmə bacarığına malikdirlər. Müasir dövrdə peşəkar hüquq düşüncəsinin formalaşmasına xüsusi diqqət yetirilir. Hüquqyaratma və hüquq tətbiqetmədə peşəkarlığın olmaması cəmiyyətimizin ən böyük problemlərindəndir.

Subyektlərinə görə hüquq düşüncəsini iki qrupa: fərdi və kollektiv hüquq düşüncələrinə bölmək olar.

Kollektiv hüquq düşüncəsinin növlərindən biri qrup hüquq düşüncəsidir, yəni bu və ya digər sosial qrupların, siniflərin hüquqi təsəvvür və hissləridir. Bir sıra hallarda bir sosial qrupun hüquq düşüncəsi digərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Məsələn, cəmiyyətin siniflərinin hüquq düşüncələri arasında sinfi ziddiyyətlərdə ifadə olunan fərqlər mövcuddur. Ayrı-ayrı peşə sahiblərinin hüquq düşüncələri /hakimlər, prokurorlar, vəkillər və s./ arasındakı fərqləri də qeyd etmək olar.

Qrup hüquq düşüncəsini kütləvi hüquq düşüncəsindən fərqləndirmək olar, belə ki, kütləvi hüquq düşüncəsi qeyri-stabil, müvəqqəti insanların birliklərinə /mitinqlər, nümayişlər/ xasdır.

Hansısa bir ölkənin və ya xalqın hüquq düşüncəsini ifadə etmək üçün "İctimai hüquq düşüncəsi" anlayışından istifadə edilir, yəni bu xalqın hüquq normasına olan münasibətidir. Bu növ düşüncələr ümumxalq müzakirələrində öz ifadəsini tapır.

Fərdi hüquq düşüncəsi ayrı-ayrı şəxslərin hüquq normalarına olan münasibətidir.

Yekun olaraq qeyd edək ki, hüquq düşüncəsi hər şeydən əvvəl şüura

əsaslanır və onun əsasında formalaşır.

Hüquq düşüncəsi — hüquq haqqında, hüququn qiymətləndirilməsi və inkişafına dair tələbləri əks etdirən baxışlar, təsəvvürlər və hisslər sistemidir. Hüquq düşüncəsi - insanın və ya bütün xalqın həm qüvvədə olan, həm də keçmiş və gələcək hüquq sistemlərinə olan münasibətidir.

Hüquq düşüncəsi cəmiyyətin hüquqi həyatının təkmilləşdirilməsində və inkişafında mühüm rol oynayır. İlk növbədə hüquq düşüncəsi hüquq normalarının yaradılması zamanı zəruri amildir. Hüquq normaları hüquqyaratma orqanlarının şüurlu, iradəvi fəaliyyəti prosesində formalaşır. İnsanların müəyyən mənafe və tələbatları hüquq normalarında ifadə olunmazdan əvvəl hüquq normalarını yaradan fərdlərin iradə və şüurundan keçir. Buna görə də hüquq normalarının keyfiyyəti, onların ictimai inkişafın tələblərinə uyğunluğu hüquqi təsəvvürlərlə, hüquq normalarını yaradanların hüquq düşüncəsinin səviyyəsi ilə ayrılmaz surətdə əlaqədardır.

Hüquq düşüncəsi həmçinin hüquq normalarının dəqiq və tam realizəsinin mühüm şərtidir. Vətəndaşların hüquq düşüncəsinin səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, hüquq normalarının göstərişləri də o qədər dəqiq icra olunur.

2. Hüquq mədəniyyətinin anlayışı və növləri

"Hüquq mədəniyyəti" kateqoriyası ölkənin bütün hüquq sisteminin, bütün hüquq quruluşunun xarakteristikası üçün istifadə edilir. Hüquq mədəniyyətinin təhlilində əsas məqsəd insanın hüquq və azadlıqlarının həcmi və onun bu cəmiyyətdə mühafizəsi dərəcəsini göstərən hüquqi sahədəki nailiyyət və idealların təsvir və izah edilməsinə yönəlir. "Hüquq mədəniyyəti" anlayışı həmişə bu və ya digər cəmiyyətin hüquqi həyatının "keyfiyyətinin" qiymətləndirilməsini və onun digər daha inkişaf etmiş hüquq nümunələri ilə müqayisəsini nəzərdə tutur. Hüquq mədəniyyəti dedikdə, bütün sosial, iqtisadi, siyasi quruluşdan asılı olan hüquqi həyatın vəziyyəti başa düşülür. Hüquq mədəniyyəti hüquqi fəaliyyətin, hüquqi aktların, hüquq düşüncəsinin səviyyəsi, həmçinin dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi səviyyəsində ifadə olunur.

Anlayışdan irəli gələrək qeyd etmək olar ki, hüquq mədəniyyəti— cəmiyyətin hüquqi həyatının müəyyən "keyfiyyəti", onun inkişaf səviyyəsidir.

Cəmiyyətin hüquq mədəniyyəti hər şeydən əvvəl əhalinin hüquq düşüncəsinin səviyyəsindən asılıdır. Bu hüquq mədəniyyətinin birinci elementidir.

Hüquq düşüncəsinin inkişaf səviyyəsi müstəqil xarakteristikaya malik olan real hüquqi fəaliyyətdə, hüquqi davranışda özünü göstərir. Ona görə də hüquq mədəniyyətinin ikinci elementi hüquqi fəaliyyətin inkişaf səviyyəsidir. Bu element nəzəri-hüquqşünas alimlərin fəaliyyətindən, hüquq təhsil ocaqlarının tələbə və dinləyicilərin fəaliyyəti və təcrübi-hüquqyaradıcı və hüquq realizəedici, o cümlədən hüquq tətbiqetmə fəaliyyətlərindən ibarətdir. Aydınır ki, cəmiyyətin hüquq mədəniyyəti hüquqyaratma fəaliyyətinin keyfiyyət və inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Cəmiyyətin hüquq mədəniyyətinin üçüncü elementi bütün hüquqi aktlar sisteminin inkişaf səviyyəsidir, yəni bu cəmiyyətin hüququnu ifadə edən və möhkəmləndirən sənədlərin mətnləridir. Cəmiyyətin hüquq mədəniyyətinin qiymətləndirilməsində əsasını dövlətin konstitusiyası təşkil edən qanunvericilik sistemi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Normativ-hüquqi aktlar sisteminin inkişaf səviyyəsi qanunlardan tutmuş yerli orqanların aktlarına qədər vacibdir. İstənilən akt hüquqi olmalıdır, yəni ictimai şüurun bərabərlik, ədalətlik və azadlıq haqqında təsəvvürünə uyğun olmalıdır. Qanun təkmilləşdirilmiş formada olmalıdır: mümkün qədər qısa, əhali üçün aydın yazılmalı, özündə əsas termin və anlayışların açıqlanmalarını əks etdirməlidir. Qanunun keyfiyyəti həmçinin onun özündə olan realizə mexanizmindən də asılıdır.

Cəmiyyətin hüquq mədəniyyətinin keyfiyyətini müəyyən etdikdə fərdi hüquqi aktları da nəzərə almaq lazımdır. Göstərilən hüquqi aktların, eləcə də digər hüquq xarakterli mətnlərin analizi əsasında cəmiyyətin nəinki hüquq, həmçinin ümumi mədəniyyəti haqqında təsəvvürə malik olmaq olar. Bizim dövrə gəlib çatmış hüquq mənbələri əsasında tarixçilər cəmiyyətin hüquq həyatını, bu və ya digər təsərrüfat həyatının quruluşunun xüsusiyyətlərini, ictimai münasibətlər quruluşunu müəyyən edirlər. Bu hüquqi aktlarda mülkiyyət formaları haqqında rəsmi məlumat olur, siyasi və iqtisadi hakimiyyətin bu və ya digər sosial qrupun əlində təminat səviyyəsi, dövlət aparatının strukturu öz əksini tapır.

Hüquq mədəniyyətinin struktur elementlərinin fərqləndirilməsi şərtidir, belə ki, hüquq düşüncəsindən ayrıca həyata keçirilən hüquqi fəaliyyət yoxdur, çünki hüquq düşüncəsi özünü yalnız hüquqi fəaliyyətdə və onun nəticələri olan hüquqi

aktlarda büruzə verir.

Nəhayət, hüquq mədəniyyətinin heç bir struktur hissəsi onun daşıyıcısı-subyekti /insan, insan qrupu, bütövlükdə əhali/ olmadan mövcud ola bilməz. Hüquq mədəniyyəti müxtəlif, sosial və peşəkar qrupların, eləcə də ayrı-ayrı fərdlərin hüquqi inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Beləliklə, hüquq mədəniyyəti - qanunu bilməyi, onun zəruriliyi, ədalətliyinə inam və daxili tələbata görə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Hüquq mədəniyyətinin növləri:

1. **Qrup hüquq mədəniyyəti** — qrupun kollektivin, o cümlədən eyni peşə sahiblərinin kollektivçilik, həmrəylik və qarşılıqlı əməkdaşlıqla xarakterizə olunan hüquq mədəniyyətidir.

2. **Fərdi hüquq mədəniyyəti** — şəxsin hüquqi bilikləri, onun qanunun zəruriliyinə inamı, subyektiv hüquqlardan istifadə bacarığı, öz hüquqi vəzifələrini yüksək şüurla icra etməsində ifadə olunan hüquq mədəniyyətidir.

3. **Peşə hüquq mədəniyyəti** — hüquqşünasın hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti ilə əlaqədar hüquq mədəniyyətidir.

3.Hüquqi tərbiyə.

Müxtəlif sosial birliklərdə birləşən insanların hüquq düşüncəsi çoxsaylı amillərin təsiri ilə yaranan /sosial-iqtisadi, siyasi, etnopsixoloji, tarixi-mədəni/ daha çox obyektiv hadisədir. Lakin bu o demək deyil ki, insanların hüquq sahəsindəki düşüncəsinin formalaşmasına məqsədəuyğun təsir etmək olmaz. İnsanların idrakına siyasi-hüquqi ideyaların, normaların, prinsiplərin aşılmasına yönəlmiş tədbirlər sistemi hüquqi tərbiyə kimi çıxış edir.

Hüquqi tərbiyə-dövlətin, ictimai təşkilatların və ayrı-ayrı şəxslərin hüquqi təcrübənin ötürülməsi ilə əlaqədar məqsədyönlü fəaliyyətidir. Hüquqi tərbiyə hüquq normasından istifadə edən və onun icrasını təmin edən insanların müvafiq pozitiv təsəvvürlərinin, baxışlarının formalaşdırılması məqsədi ilə onların düşüncə və davranışlarına sistemlik təsirdir.

Hüquqi tərbiyənin məzmunu insanlar tərəfindən dövlət və hüquq, qanunçuluq, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqları haqqında biliklərin əldə edilməsidir.

Hüquqi tərbiyə-mürəkkəb və çoxcəhətli fəaliyyət sistemidir. Əlbəttə, bir çox hüquqi dəyərlər əxlaq normalarıdır və onlardan irəli gəlir, şəxsiyyət tərəfindən sosial praktika nəticəsində qeyri hüquqi üsullar vasitəsi ilə dərk edilir. Lakin, hüquqi tərbiyə insanların şüuruna hüquqi dəyərlərin çatdırılması üçün xüsusi qurumların yaradılmasını nəzərdə tutur.

Belə ki, hüquqi tərbiyənin forma, üsul və metodları onun təşkilati və metodoloji mexanizmi kimi çıxış edir. Bu mexanizmin köməyi ilə hüquqi tərbiyənin

subyektləri ictimai və fərdi düşüncəyə təsir edir, onlara hüquqi prinsip və normaların dərk edilməsinə kömək edir.

Hüquqi tərbiyə mexanizminin elementlərindən biri formadır, yəni köməkçi prosesin təşkilinin konkret üsularıdır. Müasir şəraitdə əhali ilə hüquqi işin ən müxtəlif formaları tətbiq olunur: hüquqi təhsil; kütləvi informasiya vasitələri ilə hüququn təbliğatı; bu və ya digər konstitusion tədbirlərlə əlaqədar hüquq tərbiyəedici işin aparılması /referendum, seçki və s./

Hüquqi ümumtəhsil tədbirlər sistemi özündə dövlət və ictimai orqanlar tərəfindən təşkil edilən xüsusi hüquqi seminarlar, kurslar, məktəblərin fəaliyyətini birləşdirir. Kütləvi informasiya vasitəsi ilə hüquqi tərbiyə işlərinin formalarına hüquqi mövzular ətrafındakı söhbətlər, ayrı-ayrı aktual siyasi-hüquqi məsələlər üzrə diskussiyaları aid etmək olar.

Cəmiyyətdə hüquq pozuntusunun artması, insanların sosial müdafiəsinin azalması şəraitində, vətəndaşların pozulmuş hüquqları ilə bağlı məhkəməyə müraciət imkanlarını, bu və ya digər mülki, siyasi, mülkiyyət hüquqlarını bilmələri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hüquqi tərbiyə mexanizminin digər elementi hüquqi tərbiyə işinin müxtəlif metodları, yəni qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə şəxsiyyətin davranış və düşüncəsinə təsir etmək üçün siyasi-hüquqi ideya və prinsiplərin izah edilməsinin vasitə və üsullarıdır. Hüquqi tərbiyənin metodlarına müxtəlif vasitələr: pedaqoci, emosional, məntiqi-qneseoloji təsir üsulları aiddir. Adətən bu üsulları həyata keçirmək üçün xüsusi metodist-referentlər hazırlanır, onlar təbliğat və tərbiyə işləri ilə məşğul olurlar,

Hüquqi tərbiyənin vacib metodlarından biri də hüquqi maarifdir. Hüquqi maarif hüquqi biliklərin yayılmasına, əhəlinin ümumi hüquq mədəniyyətinin və təhsilinin inkişafına xidmət edir.

Hüquqi mədəniyyətin metodu kimi hüquqi maarifin əsas məqsədi qanunçuluğa hörmətin tərbiyə edilməsidir.

Beləliklə, hüquqi tərbiyə barədə yekun olaraq qeyd etmək olar ki, hüquqi tərbiyə insanların qanunu obyektiv surətdə dərk etmək, onun göstərişlərinə əməl

etmək, qanunun ədalətliliyi, zəruriliyi¹⁵ və məqsədəuyğunluğuna daxilən inanmaq ruhunda formalaşması məqsədi ilə onların şüuru və psixologiyasına təsiretmə vasitələrinin məcmusudur.

Hüquqi tərbiyə ümumi tərbiyənin tərkib hissəsidir. Onun digər tərbiyə formalarından fərqlənən və hüququn səciyyəvi əlamətləri ilə şərtlənən spesifik xüsusiyyətləri vardır.

Hüquqi tərbiyə müxtəlif üsullarla həyata keçirilir. İnsan şüuruna təsir etmənin başlıca vasitəsi əsas sosial funksiyalardan biri tərbiyəetmə funksiyası olan hüququn özüdür. Bununla belə, hüquqi tərbiyənin digər üsulları da vardır. Buraya hər hər şeydən əvvəl mətbuat, televiziya, ədəbiyyat vasitəsilə hüququn təbliğ olunması, hüquq məsləhətxanalarının, müxtəlif hüquq universitetlərinin, hüquqi kursların təşkil edilməsi aiddir.

Əhalinin hüquqi tərbiyəsində mühüm üsullardan biri də ölkəmizdə hüquq təhsili sisteminin genişləndirilməsi, hüquqşünas kadrların hazırlanmasıdır.